

Ion GUMENĂI*

**OPERA ISTORICO-RELIGIOASĂ A ARHIMANDRITULUI
ANDRONIC POPOVICI ÎN RAPORT CU CENZURA ȚARISTĂ****

**THE HISTORICAL-RELIGIOUS WORK OF ARCHIMANDRITE ANDRONIC
POPOVICI IN RELATION TO TSARIST CENSORSHIP**

Abstract: Censorship is known to be an essential tool for promoting and preserving a political regime. Considering that in Bessarabia and the Russian Empire, Orthodoxy is the dominant religion, and that Orthodoxy as a religious doctrine is not divisible or interpretable, this mechanism should not have been applied in this context. However, censorship as a repressive tool depended on the origin and content of the works, and obviously there was a huge difference between works endorsed by the Holy Synod of St. Petersburg and those of other states, especially those with a non-Slavic population.

This paper refers to this censorship mechanism and the circumstances in which it was employed. Archimandrite Andronic Popovici, with education and experience at the school of Neamț and Secu monasteries in Moldavia, was active in Bessarabia after his leaving the region of Neamț in Moldavia, because of the secularization processes imposed by prince Alexandru Ioan Cuza.

At the Noul Neamț monastery, Popovici wrote the fourth edition of the *History of the Holy Neamț and Secu monasteries*, which he tried to publish in Bessarabia. However, local censors rejected his book. The causes that led to the interdiction of this religious work, written by a monk and descendant of Paisie Velicikovcki, is the subject of this paper.

Keywords: Andronic Popovici, censorship, Russian Empire, Bessarabia, monasteries

*

Cenzura în cazul unor regimuri autoritare, cum în cazul nostru este țarismul este unul din instrumentele care are drept scop protejarea regimului stabilit într-un anumit teritoriu și protejarea acestuia de idei și interpretări „nocive” pentru existența acestuia.

---

* Institutul de Istorie din cadrul Ministerului Educației și Cercetării, Republica Moldova; gumenai@gmail.com

** Lucrarea a fost elaborată în cadrul proiectului 20.80009.0807.36.

Pe de altă parte nu putem să nu fim de acord cu istoricul M.K. Lemke¹ care tratează cenzura ca având două funcții principale pe de o parte reprezenta un instrument eficient de formare a opiniei publice, iar pe de alta avea un caracter strict polițienesc.

Nu ne vom opri amănunțit la descrierea și caracteristica detaliată a cenzurii din Imperiul Rus și Basarabia dat fiind existența unor lucrări complexe cu referire la acest subiect. Așa cu referire la cenzura imperială au fost publicate lucrări atât în perioada țaristă², cât și în cea recentă³.

Cât privește cenzura țaristă și activitatea acesteia în Basarabia de asemenea există o serie de autori care au cercetat acest subiect. Printre aceștia i-am menționat pe Nicolae Popovschi⁴, Paul și Zamfira Mihail⁵, sau Andrei Emilciuc⁶.

¹ Lemke M.K., *Эпоха цензурных реформ 1859-1865* (Санкт-Петербург: Изд. М. Пирожкова, 1904), 528 с.; Lemke M.K., *Николаевские жандармы и литература 1826-1855 гг.* (Санкт-Петербург: 1908), 614 с. Și într-adevăr dacă este să comparăm formarea opiniei publice din prezent, care este formată în linii majore de mass-media, atunci pentru segmentul diacronic cercetat de către noi, mass-mediei epocii moderne era constituită în linii generale din așa instrumente cum ar fi biserica, presa și literatura, în cazul nostru toate aflate sub supravegherea cenzurii. Cât privește caracterul polițienesc, acesta este clar de la sine.

² *Сборник законоположений и распоряжений по духовной цензуре с 1720 по 1870 гг.* (Санкт-Петербург, 1870); Барсов Т.В., «О духовной цензуре в России», *Христианское чтение*, 1901; № 5, С. 691–719; № 6, С. 966–998; № 7, С. 110–130; № 8, С. 238–257; № 9, С. 390–404; Котович А.Н. *Духовная цензура в России (1799–1855 гг.)* (Санкт-Петербург: Типография «Родник», 1909) ș.a.

³ Жирков Г.В. *История цензуры в России XIX века: Учебное пособие* (Москва: 2000); Жирков Г.В., *История цензуры в России XIX–XX века: Учебное пособие* (Москва: Аспект Пресс, 2001); Патрушева Н.Г., *Цензор в государственной системе дореволюционной России (вторая половина XIX – начало XX века)* (Санкт-Петербург, «Северная звезда», 2011); Д.А. Карпук, «Духовная цензура в России во второй половине XIX в. (по материалам фонда Санкт-Петербургского духовного цензурного комитета)» *Христианское чтение*, № 2, (2015): 210-250; Д.А. Карпук, «Алексей Николаевич Котович — исследователь духовной цензуры России» *Православный собеседник*, Казань, Казанская духовная семинария, (21), (Вып. 1, 2011): 46–58, ș.a.

⁴ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși* (Chișinău: Cartea Românească, 1931).

⁵ Paul Mihail, „Despre bibliotecile parohiale”, *Luminătorul*, Chișinău (1 mai), (1928): 2-64; Paul Mihail, „Răspândirea tipăriturilor românești din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” *Luminătorul*, nr. 11, (1938): 637-643; Paul Mihail, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 la 1918* (București, 1941); Paul Mihail, Z. Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, [I], 1812-1830* (București: Editura Academiei Române, 1993);

⁶ Andrei Emilciuc, „Cadrul legal al circulației cărților vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917)” *Tyragetia*, vol. VI [XXI], nr. 2, (2012): 9-28.

Evident că această listă nu ar fi completă dacă nu aminti și numele regretatei cercetătoare Maria Danilor, care și-a consacrat cercetările în principiu circuitului de carte și cenzurii în spațiul interfluviului pruto-nistean⁷.

Totuși vom trece în revistă principalele momente privind cenzura din Imperiul Rus, pentru a avea un tablou complet asupra problemei. Datele existente ne arată că prima formă de cenzură instituită în Rusia a fost cea duhovnicească. Încă în timpul țarului Petru I, la 5 octombrie 1720, este emis decretul imperial prin care se interzicea tipărirea cărților religioase, fără de o cenzurare preventivă. Ca pretext pentru emiterea acestui act a servit publicarea în tipografiile din Kiev și Cernigov a unor cărți ce conțineau unele conținuturi de sorginte luterană. În plus conform informațiilor deținute în aceste tipografii au fost tipărite ceasloave pentru staroveri.

Drept urmare în mai puțin de jumătate de an în ianuarie 1721 a fost editat „Regulamentul duhovnicesc”, prin care se consemna că analiza și acceptul pentru publicarea lucrărilor teologice se atribuia Sfântului Sinod.

În felul acesta Sfântul Sinod, din momentul publicării acestui regulament și până în 1917 a luat sub control atât publicarea cât și difuzarea a toată literatura religioasă pe tot teritoriul Imperiului Rus⁸.

Cât privește cenzura civilă, după cum arată unii cercetători aceasta apare tot în perioada lui Petru I. Acest lucru este legat de apariția primului ziar

---

⁷ Maria Danilov, „Cenzura rusească și circulația cărții românești în Basarabia,” *Destin Românesc* (Revistă de Istorie și Cultură), An X, nr. 3-4, Chișinău-București, (2003):101 - 114; Maria Danilov, „Cenzura în Basarabia. Contextul imperial și specificul local. 1812-1918” *Cenzura în spațiul cultural românesc* (Marian Petcu, coord.), București: Editura Comunicare. ro, 2005), 115-156; Maria Danilov, *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)* (Chișinău: Tipografia „Bons Offices”, 2007); Maria Danilov, ”On track a library from Bessarabia of the 19th century”, *Symposium International. Le Livre. La Roumanie. L'Europe, Deuxieme edition*, (București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2009), 266-274; Maria Danilov, „Cenzură, carte și bibliotecă” *Tyragetia*, vol. V [XX], nr. 2, Chișinău, (2012): 245- 260; Maria Danilov, *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar (secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea). (Din dosarele secrete ale arhivelor guberniale din Chișinău)*, (Chișinău: Podos, 2012); Maria Danilov, „Mărturii ieșene în Chișinăul de altădată. Carte, eterie și cenzură (primele trei decenii ale veacului al XIX-lea),” în *Identitățile Chișinăului* (Chișinău: Editura ARC, 2015), 76-83; Maria Danilov, „La circulation du livre étranger en Bessarabie au XIXe siècle,” în *Travaux de Symposium International Le Livre, la Roumanie, L, Europe* (Bucarest: 2013), 240 -261; Maria Danilov, *Carte, cenzură și bibliotecă în Basarabia. Inventarierea surselor.(secolul al XIX-lea începutul secolului al XX-lea)* (Chișinău: Tipografia Reclama, 2016).

⁸ Д.А. Карпук, «Духовная цензура в России во второй половине XIX в.(по материалам фонда Санкт-Петербургского духовного цензурного комитета)», *Христианское чтение*, № 2, (2015), 219.

«Ведомости»(1702-1728), unde calitate de cenzor o avea în mai multe cazuri însuși țarul⁹.

Totuși cenzura duhovnicească continua și va deține până spre sfârșitul secolului al XVIII, rolul dominant în domeniul cenzurii, astfel încât la la 9 decembrie 1743, a fost interzis importul din străinătate al cărților religioase publicate în limba rusă, și traducerea cărților religioase străine în limba rusă, fără permisiunea Sinodului¹⁰.

Este evident că pe tot parcursul secolului al XIX-lea au fost emise o serie întreagă de decrete și ordonanțe cu referire la cenzura civilă și cea duhovnicească¹¹. Ne vom referi însă doar la două din acestea de la sfârșitul acestui veac. Astfel la 16 septembrie 1796 a fost emisă legea prin care se închideau toate tipografiile particulare, în același timp fiind înființate comitete de cenzură mixte (în aceste comitete intra pe lângă doi cenzori laici și un împuternicit din partea Sfântului Sinod) în orașele Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Odesa și Radziwilow.

Situația nu a fost de lungă durată deoarece în 1799 a fost creat un comitet de cenzură duhovnicească separat, aflat sub controlul Sfântului Sinod, ce era amplasat la mănăstirea moscovită Donscoi¹².

Situația iarăși nu a fost de lungă durată, deoarece la 1804 este primit primul Regulament a cenzurii laice, care se referea și la segmentul religios, specificând că cenzorilor duhovnicești li se delega dreptul de a cenzura nu numai lucrările cu caracter teologic, dar în general toate lucrările care aveau orice atribuție la credință. Cenzura laică a fost pusă în gestiunea Ministerului Învățământului Public, în subordinea Direcției Generale a Școlilor¹³.

Pornind de la realitățile noi create, Sfântul Sinod, a fost nevoit să introducă o serie de modificări la mecanismul de cenzură duhovnicească astfel încât odată cu reforma învățământului teologic (1808 -1814), să creeze și comitete de cenzură pe lângă acestea, lucru pus în practică în 1809 la Academia Teologică din Sankt – Petersburg și 1814 la Academia Teologică din Moscova. Ulterior la acestea se vor adăuga și comitetele de cenzură de pe lângă Academiile de la Kiev și Kazani, care însă vor juca un rol mai puțin important¹⁴.

---

⁹ Жирков Г.В., *История цензуры в России XIX века: Учебное пособие* (Москв., 2000), 14.

¹⁰ Andrei Emilciuc, „Cadrul legal al circulației cărților vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917),” *Tyragetia*, vol. VI, Chișinău, nr. 2, (2012): 11.

¹¹ Cf. *Сборник Постановлений и Распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год*, (Санкт-Петербург: Типография Морского Министерства, 1862).

¹² Д.А. Карпук, «Духовная цензура в России», 220.

¹³ A. Emilciuc, „Cadrul legal al circulației cărților vest-europene”, 13.

¹⁴ Жирков Г.В., *История цензуры в России XIX века*, 45.

Aceasta crea însă o situație dificilă deoarece conform Regulamentului din 1804 comitetele de cenzură de pe lângă Academii se supuneau Direcției Generale a Școlilor, pe când comitetul de cenzură de la mănăstirea moscovită Donscoi se supunea Sfântului Sinod. Drept urmare, în baza raportului Ministrului afacerilor spirituale și a educație A. N. Golițan, în baza raportului din 1818, Sfântul Sinod va dispune închiderea comitetului de cenzură de pe lângă mănăstire. Totuși îndeplinirea dispoziției, în conformitatea cu spiritul birocratic țarist, s-a lungit pentru o perioadă lungă de timp, și anume până la 1828 când la 22 aprilie când în paralel cu Regulamentul cenzurii laice a fost adoptat și cel al cenzurii duhovnicești, regulament care, după cum va arăta timpul va rămâne unicul până în 1917¹⁵.

Este evident că au existat o serie de modificări sau anumite legi ce rectificau activitatea cenzurii duhovnicești. Este de ajuns să amintim crearea la 4 aprilie 1851 pe lângă Sfântul Sinod, a fost creat Comitetul secret de cenzură, care își desfășura activitatea în paralel cu un organ similar laic ce se formase la 1848. Dar dacă Comitetul secret de cenzură laic a activat doar până în primele luni după urcarea pe tron a lui Alexandru I, atunci cel duhovnicesc și-a continuat activitatea până în 1860.

Pe de altă parte, creșterea numărului de publicații precum și introducerea tradiției de editarea și publicare a analelor eparhiale, au făcut ca o parte din atribuțiile Comitetului de cenzură să fie transferate spre ierarhii eparhiilor, care la rândul său vor desemna cenzori, din eparhia aflată în subordine¹⁶, lucru ce se va întâmpla și în cazul pus în discuție de către noi.

Basarabia, o data anexată la 1812 de către Imperiul Rus, evident că a intrat și sub incidența legilor cenzurii, precum s-a întâmplat și în alte domenii și direcții.

Atribut al puterii ecleziastice din Imperiul Rus, cenzura duhovnicească s-a impus odată cu înființarea tipografiei duhovnicești la Chișinău (cunoscută inițial sub

---

¹⁵ Д.А. Карпук, «Духовная цензура в России», 221. Este evident că au existat tendințe și încercări de a modifica sau substitui a Regulamentul din 1828. Astfel în 1863 odată cu activitatea comisiei de sub conducerea cneazului D.A Obolenskii privind elaborarea unui nou Regulament de cenzura, au fost prezentate și propunerile ce veneau din partea Sfântului Sinod, privind întocmirea unui nou regulament. După intrarea în vigoare a decretului „Reguli temporare privind cenzura și tiparul”, Sfântul Sinod a continuat să lucreze asupra elaborării unui nou regulament fiind creată o comisie specială condusă de mitropolitul Makarie (Bulgacov). Proiectul a fost prezentat la 10 mai 1870, fiind aprobat de către Sfântul Sinod la 20 ianuarie 1871. Nu sunt cunoscute cauzele, dar proiectul așa și nu a mers mai departe. Cel puțin zece ani mai târziu când ober – procuror va deveni K. P. Pobedonostev, hotărârea din 20 mai 1881 stipula ca proiectul din 1871 să fie abandonat. (Vezi: Котович А.Н. *Духовная цензура в России (1799–1855 гг.)*, Санкт-Петербург, Типография «Родник», 1909.)

¹⁶ Cf. Патрушева Н.Г., *Цензор в государственной системе дореволюционной России (вторая половина XIX – начало XX века)* (Санкт-Петербург: «Северная звезда», 2011).

titulatura de „exarhicească”), în baza ucazului sinodal din 4 mai 1814 (nr. 848). Tipărirea cărților era lăsată în supravegherea mitropolitului local, ceea ce nu însemna altceva decât o respectare întocmai a restricțiilor de cenzură. Astfel, în decretul sinodal se stipula: „În tipografia exarhicească se vor tipări cărți bisericești și în limba moldovenească, traducerea cărora din slavonește trebuie făcută după aceleași cărți sinodale” (art.7), iar în reeditări nu se admitea „nicio abatere în conținut” de la edițiile apărute în tipografia sinodală din Moscova (art. 6). La fel, cărțile didactice (traduceri sau scrieri noi) urmau să fie tipărite doar atunci când vor fi aprobate de cenzura sinodală (art. 11). De asemenea, se cerea „spre a fi văzute înainte de tipărire” noile traduceri sau alcătuirii de lectură duhovnicească. La acestea se va alătura neapărat și părerea exarhului cu privire la „folosul lor de a fi tipărite”¹⁷.

Din aceste considerente insistând la deschiderea tipografiei eparhiale și la publicarea de cărți religioase în limba moldovenească, Gavriil Bănulescu – Bodoni va fi nevoit să ceară Sfântului Sinod să publice Evanghelia, Apostolul și Trebnicul conform obiceiului moldovenesc. Acesta arată că în biserica românească Evanghelia și Apostolul nu sunt amplasate în conformitate cu ordinea biblică și nici în conformitate cu începăturile ca în cărțile slave rusești, dar sunt rânduite în conformitate cu citirea lor de la un paște la altul. În afară de această diferență majoră Mitropolitul mai indică o serie de diferențe existente în tradiția ortodoxă bisericească românească și cea rusă, din care cauză solicit tipărirea cărților bisericești, în conformitatea cu canoanele vechi din acest teritoriu, probabil pentru a nu îndepărta și pentru a nu duce la o opoziție din partea localnicilor¹⁸.

Totuși activitatea cenzurii duhovnicești în Basarabia, în scurt timp își va contura și consolida pozițiile, devenind una foarte dură și fără de rigiditate.

Atenția asupra lucrării Arhimandritului Andronic Popovici ne-a atras atenția din mai multe considerente. În primul rând este una din puținele lucrări în limba română ce a fost propusă pentru tipar și a trebuit să treacă cenzura Sfântului Sinod. Apoi, chiar dacă a fost scrisă în Basarabia, a fost întocmită de o persoană ce venea din afara hotarelor imperiului, în același sens fiind și subiectul abordat. Lucrarea a fost elaborată în limba română, și am dorit să observăm cum a fost abordată problema cenzurului, deoarece aproximativ doua decenii mai devreme, un caz similar se întâmpla cu lucrarea ce se referea la Icoana făcătoare de minuni de la Hârbovăț, Sfântul Sinod atunci urmând să rezolve această problemă¹⁹. Apoi Andronic Popovici se considera a fi unul din ucenicii și urmașii lui Paisie

¹⁷ Danilov, *Carte, cenzură și biblioteci în Basarabia*, 27.

¹⁸ Ion Gumenăi, „Episcopia Chișinăului și Hotinului de la eparhie românească la eparhie româno-rusă (1812-1858),” *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, Seria 19, Istorie, Tom XIX, (2020): 71.

¹⁹ Д.А. Карпук, «Духовная цензура в России», 234.

Velickovski, a căror lucrări au fost publicate și se mai publicau în Imperiul Rus, astfel încât avea și starețul de mănăstirea Noul Neamț o speranță mare că lucrarea sa va fi publicată.

Dacă este să ne referim la cenzorii cărora le-a fost repartizată lucrarea. Din actele ce se păstrau în arhiva mănăstirii Noul Neamț, aflăm că aceștia au fost Makarii Epuri, inspector de școală și Elefterie Mihailevici, profesor la Seminarul teologic²⁰. Deci după cum vedem, și după cum am arătat ante, pentru cenzurarea lucrării a fost desemnat arhiepiscopul eparhiei care a desemnat doi cenzori, cunoscutorii de limbă română. Rapoartele acestora vor fi ulterior remise către Sfântul Sinod.

Nota lui Makarii Epuri, de fapt ca și raportul lui Elefterie Mihailevici, în primele pagini se referă la denumirea lucrării în limbile română și rusă, structura generală a celor zece volume ce are lucrarea, cauzele interne ce l-au determinat pe Andronic să elaboreze această istorie, care după părerea recenzentului de fapt ar fi mai mult o povestire proprie, precum și cauzele externe – cererea mitropolitului Sofronie din 1857 pentru a fi întocmită și transmisă către mitropolie care la rândul său urma să o prezinte la guvern și care de fapt a fost și publicată. Cea de a doua ediție mai desfășurată a fost prezentată în același an 1857, aceeași istorie dar deja în șase volume, a fost scrisă deja când Andronic Popovici se afla în Basarabia, iar lucrarea prezentată, în zece volume, a fost scrisă după ce un oarecare preot a prezentat informații eronate despre mănăstire în general, despre ctitori și despre stareții acestui locaș într-un calendar publicat la București în 1863²¹. Este necesar de menționat că recenzentul doar face descrierea apariției celor patru ediții fără a face anumite conexiuni, precum o va face după cum vom vedea cel de al doilea cenzor.

După ce enumeră cauzele scrierii acestor ediții, Makarii Epuri analizează textul manuscrisului cu referire la întemeierea acestei mănăstiri și a activității celor trei călugări, veniți în aceste locuri din cauza presiunilor otomane, devenind pe rând și primii stareți a mănăstirii aceștia fiind Sofronie, Pimen și Siluan. Inspectorul școlar surprinde de fapt și contractul care a devenit tradițional dintre ctitori – donatori și soborul călugărilor din mănăstire. Analizând relația dintre acest locaș de cult și Alexandru cel Bun, care înzestrea monahii de la Neamț cu o serie impresionantă de proprietăți, în schimbul făgăduinței acestora de a pomeni în rugăciunile sale persoana domnitorului și familie. Urmând textul manuscrisului acesta arată că: „Primind în folosință veșnică niște sate din partea lui Alexandru cel Bun... în fața icoanei Mântuitorului fac promisiunea, cu frică răspunderii în fața judecății de apoi să îndeplinească în tocmai voința sa, precum în fiecare săptămână să slujească dumnezeiasca liturghie pentru domn în ziua de joi, iar pentru doamnă în

²⁰ Agenția Națională a Arhivelor a Republicii Moldova (în continuare ANARM), Fond 2219, inv. III, d. 91.

²¹ ANARM, f.10-12 v.

ziua de marți. Aproape în toate actele de donație, drepturile mănăstirii pentru folosirea veșnică a proprietăților de către mănăstire, sunt apărate de strașnice blesteme împotriva celor ce vor încălca aceste drepturi”²². După ce Makarii Epuri enunță întregul blestem, nu face nici un comentariu cu referire la acesta, considerându-l un simplu formular diplomatic, spre deosebire de cel de al doilea cenzor după cum vom vedea. Inspectorul școlar arată că dacă în perioada mai veche egumenii mănăstirii aveau ca sarcină principală înmulțirea averilor locașului, atunci în perioada ulterioară stareții urmau să apere proprietățile acesteia. Este semnificativ de consemnat că cenzorul arată că majoritatea conflictelor pentru încălcarea proprietăților aveau loc între mănăstire și țărani, conflictele cu boierimea erau destul de rare și de obicei se axau pe probleme privind proprietatea asupra robilor (țiganilor). Conflictele dintre mănăstiri privind hotarele comune de obicei se rezolvau prin acorduri amiabile²³.

În general nota lui Makarii Epuri la lucrarea Arhimandritului Andronic Popovici este una binevoitoare sau chiar loială, afară de critica privind cunoștințele filologico-gramaticale, și care este identică cu cea a lui Elefterie Mihailevici și pe care le vom reda puțin mai jos.

Ca rezultat cenzorul conchide: „Cu toate neajunsurile arătate mai sus, lucrarea autorului are o valoare mare prin multitudinea materialelor prețioase adunate în ea pentru istoria mănăstirilor din România. Nerespectarea în lucrare a regulilor gândirii logice și chiar a regulilor etimologice și sintactice se pot adresa ca un reproș autorului, luându-se în considerație neajunsul de instruire corectă despre care însuși autorul vorbește în introducerea la istoria sa. În orice caz autorul a făcut un mare deserviciu științei istorice numai prin aceea că a adunat o mulțime de documente și prin aceasta semnificativ a despovărat drumul spre tratarea întrebării privind mănăstirile din România, persoanelor mai bine pregătite în domeniu”²⁴.

O cu totul altă situație este în cazul recenziei celui de al doilea cenzor, care este mult mai dură și mai categorică. Tocmai din aceste considerente credem că Andronic Popovici ași intrat în polemică cu Elefterie Mihailevici, polemică ce a fost introdusă în ultima variantă a manuscrisului, Makarii Epuri nefiind nici cel puțin amintit tangențial.

Modificarea introducerii ne duce la ideea că Arhimandritul Andronic, spera totuși ca în cele din urmă lucrarea sa să fie publicată, aceasta chiar și fiind trimisă la Odessa în tipografia lui Hrisoghelos, autorul recunoscând că a refăcut locurile nepotrivite indicate de Elefterie Mihailevici consemnând: „Acesta este răspunsul meu la otzivul domnului Elefterie Mihaleviciu cel din 26 de zile ale lunii lui

---

²² ANARM, f. 14v.-15v.

²³ ANARM, f.16-16v.

²⁴ ANARM, f. 22-22v.

ianuarie anul 1888 dat asupra Istoriei Sf(i)ntelor monastiri Neamțul și Secul, celor adunate și scrise de mâna aceasta de D(u)mnezeu dată mie, carele cinstit prepodavatei d(u)hovniceștii sim(i)narii din Chișinev cu această a sa osteneală altă mai mult nu au făcut, fără numai căruia nu sânt vrednic să-i mulțumesc că mi-au făcut mult bine de mi-au însemnat locurile cele ce am fost greșit, pre care mai cu ușurătate am putut a le îndrepta și a-și scrie mai pre larg pre acele ce am mai aflat în urmă, după ce am scris și am închiit pre toată istoria, dupre cum să vor vedea la locul cuviincios”²⁵.

Deci, dacă este să ne referim la acea recenzie făcută de către profesorul de la Seminarul Teologic, care va fi remisă Sfântului Sinod de la Sankt-Petersburg. În prima parte Elefterie Mihailovici face o descriere generală atât a volumului, cât și a lucrării în general. Este și firesc că accentul se pune pe volumul I, care se dorea a fi publicat în cel mai apropiat timp.

Astfel cenzorul remarcă faptul că textul în sine reprezintă un text cu referire la Istoria Mănăstirii Neamțului care este însă destul de redus, autorul referindu-se mai mult la enumerarea moșiilor mănăstirii, egumenii și foloasele aduse de aceștia soborului precum și conflictele avute cu diferiți proprietari cu referire la diferite proprietăți.

Continuând referentul afirmă că conținutul este confirmat de către documente, ce au fost iscusit alese de autor pentru a confirma ceea ce el scrie și declară, textul și documentele fiind scrise clar și ușor de citit.

Cât privește textul nemijlocit, atunci referitor la acesta se poate constata: în primul rând acesta se deosebește prin faptul că este unul analfabet, și din punct de vedere literar este foarte puțin prelucrat, iar în al doilea rând lipsește orice metodă logică. Autorul cărții nu cunoaște practic deloc regulile gramatice, sintaxa, stilistica, dar îndeosebi regulile privind semnele de punctuație, deoarece autorului volumului îi place să folosească frecvent semnele de punctuație, pe care le amplasează după bunul său plac, prin care fapt „întunecă mintea și îngreuează citirea”.

De multe ori, continuă cenzorul, vorbește doar prin intermediul trimerilor, fără a-și expune propria părere, începe o idee nu o duce la bun sfârșit și începe altă idee fără de nici o legătură logică pornind să vorbească despre un subiect, și momentan trece și la un alt subiect judecățile cu referire la ultimul neavând nici o legătură cu primul, fapt care duce la „întunecarea gândirii și construirii de diferite presupunerii”. Mihailevici de asemenea constată că în primul volum al „Istoriei” sunt

---

²⁵ Arhimandrit Andronic Popovici, *Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu*, vol. I, editor Ion Gumenai, (Chișinău: Lexon-Prim, 2016), 82-83.

și unele greșeli, curat formale, ce demonstrează neatenția autorului la prelucrarea izvoarelor²⁶.

Observăm, că persoana desemnată pentru recenzie, în prima parte a scrisorii este destul de neutră, trecând ulterior la o critică constructivă a textului lucru care la deranjat pe Andronic. Acesta replica menționând că: „din început vorbește cinstit și cam adevărat iară în socotițele ceale de la fila 4 în dos rândul al 13 și până la sfârșit nu să poate alt feliu socoti fără numai curat limpede acoperită critică fiindcă între altele spune cum că eu sânt și necărturariu. Aceasta măcar deși este adevărat însă dacă eu însumi grăesc mai prin toate cărțile și istorii câte le-am scris cum că sânt prost apoi ce nevoe au fost ca Dumnealui fiind om înțelept și luminat la minte cu învățăturile să se anine de cuvintele smereniei mele ceii monahicești că eu duple cum mi-am făcut singur obiceiul din mica copilărie așa tot cu smerenie ca un prost voi și fi într-o toată viața câtă îmi va da D(o)mnul D(u)mnezeu pre pământ și dacă duple cum am lămurit la numărul a 10 nu am învățat în /f.3v./ vreo școală apoi de unde am putut să știu eu a păzi la scrierile cărților pre care le am cu mâna mea scrise numai aicea în Besarabia mai mult de zece mii patru sute file pravilile loghicești sau gramaticicești sau sintacsicești și stilisticești sau și altele praveli sholasticești... ”²⁷.

Și într-adevăr, Andronic Popovici, menționează în lucrările sale că nu a fost școlit în nici o școală fiind un autodidact. În autobiografia sa el îl va menționa pe psaltul Ioan Grecul, de pe lângă școala din Târgul Neamț, la care a fost dat de către bunelul său călugărul Daniil pentru a deprinde regulile tipicului. Și după aceasta în continuare a preluat experiența de la alți călugări²⁸.

Deci, într-adevăr regulile scrierii gramaticale, le posedă în puțină măsură. Mai mult nu trebuie de exclus și factorul legat de faptul că acesta își dezvoltase capacitățile prin transcrierea atât a manuscriselor, cât și a documentelor slavoromâne și româno-chirilice, care după cum este bine cunoscut se întocmeau în baza unor formulare diplomatice, regulile gramaticale fiind însă în mare măsură lipsă, cu atât mai mult punctuația.

Cât privește problema, semnalată de către Elefterie Mihailevici, privind citarea documentelor cu referire la activitatea stareților soborului și actele de proprietate a acestor locașuri de cult. Este necesar de luat în considerație împrejurările în care a fost cerută scrierea istoriei acestor mănăstiri. Credem că Andronic și în prima variantă și în celelalte, îndeplinea sarcina în față căreia a fost pus de către Mitropolitul Sofronie și starețul Gherasim, de a argumenta proprietățile

---

²⁶ ANARM, f.4-5v.

²⁷ Popovici, *Istoria Sfințelor mănăstiri*, 79-80.

²⁸ Cf. Schiarhimantridul Andronic duhovnicul (Popovici), *Aduceri aminte...*, (Chișinău: Editura Frăției misionare Ortodoxe “Sf. Ciprian”, 2002).

și veniturile pe care le aveau aceste așezăminte monahale, care erau printre cele mai avute din țară, și care urmau a fi justificate în fața puterii laice.

Cenzorul vorbește după cum am arătat supra și despre anumite greșeli, curat formale, ce demonstrează neatenția autorului la prelucrarea izvoarelor, dând în acest sens două exemple. În primul rând se referă la un oarecare Simeon Împărat de la Moscova – care nu a fost împărat ci cneaz cu fiica căruia a fost căsătorit un oarecare Ștefan voievod. Și o oarecare Maria de Magon (Mangop) a doua soție a lui Ștefan.

Describe moșiile din Basarabia și hotarele acestora ce au aparținut mănăstirilor Neamț și Secu și explică greșit, el (Andronic Popovici) de asemenea că Înalta curte a Imperiului Rus, din timpul când domnii moldoveni, au început să se înrudească cu marii cnezi moscoviți au patronat sau protejat mănăstirea Neamț și că membrii familiei imperiale, din acele timpuri se considerau ctitori ai acestor mănăstiri²⁹.

La aceste observații, făcute de către autorul recenziei, fără a ține partea arhimandritului de la Noul Neamț, trebuie să intervenim cu anumite precizări. În primul rând însăși Elefterie Mihailevici câteva rânduri mai jos de cele spuse va constata că în general Istoria Sfintei mănăstiri Neamț și documentele cu referire la moșiile mănăstirii este o lucrare capitală. În al doilea rând, credem că Andronic la acel moment nu vedea o mare deosebire, sau chiar nu o vedea deloc între titlul de cneaz și împărat. Cât privește protecția din partea familiei imperiale ruse, de asemenea acest fapt nu este o invenție a lui Andronic Popovici. Această idee autorul *Istoriei*, a preluat-o din pomelnicile mănăstirii Neamț și Secu, bineînțeles cunoscute de către Andronic Popovici, și care începeau anume cu enumerarea a unor împărați ruși și mai concret cu Mihail Fiodorovici Romanov (începutul sec. XVII)³⁰. Deci, expunând această idee, arhimandritul se baza pe tradiția existentă la aceste locașuri de cult.

De asemenea Andronic Popovici nu va fi de acord cu oponentul său încă pe două direcții majore. Prima dintre acestea este cea legată de cauzele și timpul când Andronic Popovici și-a pus ca scop scrierea acestei lucrări. Și în apărarea sa starețul de la Noul – Neamț va reproșa: „Una închiinare cu totul alături cu adevărul celor lucrate mai face încă domnul Elefterie Mihaleviciu prin același otziv al său, adecă ș-au dat voe a scrie ca cum eu nici din râvna mea cu adevărat, nici după porunca mitropolitului Sofronie cea cătră Prea cuviosul arhimandrit și stareț Gerasim a-și fi avut povod spre scrierea istoriei ci vorbele preotului Grigorie Musceleanu.

---

²⁹ ANARM, f. 6-6v.

³⁰ Cf. Ion Gumenăi, „Cultul țarului și promovarea acestuia de către instituțiile de cult ortodox,” în *Patrimoniul cultural: cercetare, valorificare, promovare*, vol. II (Chișinău, 2021); Costin Clit, „Pomelnicul Mănăstirii Secu din 1845,” în *Buletinul Informativ al Simpozionului Național Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei*, vol. III; Costin Clit, *Pomelnicul Mănăstirii Neamț* (2020).

Și că fiindcă arăt cum că am scris cartea întâiu în anul 1864, apoi el hotărăște așa: „а этот год, совпадает съ тѣм годомъ въ которомъ Румынскимъ правительствомъ возбужденъ вопросъ о монастырскихъ именияхъ”, deci și pe această socotință o au scris cu neînțeleasă găcitură Domnul Elevation Mihaleviciu, fără să creadă cât de puțin pre cele cu adevărat văzute și istorisite de mine, pentru că cneazul României Alexandru Cuza tirăniile sale și-au răvărsat în anul 1859 la 11 zile ale lunii lui iunie cu forme și cu mulțime de ostași asupra Sf(i)ntelor monastiri și a monahilor, precum să va vedea în cartea a 7-a și dacă, după socotința domnului Elevation Mihaleviciu, a-și fi luat povod de a scrie din început pre aceste istorii din pricina vorbelor celor nedrepte ale preotului Grigorie Musceleanul și încă cu acele ce le vorbește le grăește chiar asupra cuprinderii Istoriei în scurt ceii adunate de mine, apoi după cum am arătat la nomerul al 8-lea preotul Grigorie Musceleanul calendariul antic l-au dat la lumină pentru anul 1863, deci de unde puteam eu ca să iau acel povod spre a scrie la începutul anului 1857 *Istoria cea în scurt care este tipărită atuncea în luna lui martie, iară Alexandru Cuza în zilele lunii lui ianuarie la anul 1859 au intrat domn României și, după ce și-au îndeplinit scoposul său pre carele le-au avut pentru monastirile monahicești, apoi în anul 1860 la 8 zile ale lunii lui noemvrie, au surgunit dintru înseși D(u)mnezeasca biserică a mitropoliei în vremea săvârșirii D(u)mnezeastăii liturghii, luându-l pre mitropolitul Sofronie Miclescul și spre a 15 zi noemvrie noaptea, prin ministrul bisericesc Alexandru Romalo, au surgunit și pre arhimandritul și starețul Gherasim al Sf(i)ntelor noastre monastiri, amândoi fiind fără de veste încungiurați cu câte 16 ostași înarmați, fără să-i judece, carii fiind bătrâni și foarte tare înnădușiți de scârbe!*”³¹.

Și într-adevăr, explicațiile date de către Arhimandritul Andronic, sunt destul de convingătoare. Dar iarăși este necesar de luat în considerație contextul scrierii a primei variante a acestei *Istории*, când mitropolitul țării cerea un astfel de instrument pentru a fi prezentat în comisia ad-hoc de la Focșani. Cauza cea mai probabilă a necesității elaborării lucrării fiind tocmai argumentarea statutului pe care le aveau aceste locașuri monahale, pentru a apăra interesele sale. Nu excludem nici faptul că anume evoluția istorico – evenimentială a lucrurilor l-a determinat pe Andronic Popovici, să redacteze și alte variante, evident accentul fiind pus pe activitatea stareților și adunarea averilor în folosul acestor mănăstiri.

Cea de a doua direcție este legată de utilizarea în cadrul textului lucrării a unui șir de formulare diplomatice, și anume a blestemului³². Referindu-se la aceasta

³¹ Popovici, *Istoria Sfințelor mănăstiri*, 81-82.

³² Cf. Ion Gumenăi, „Blestemul ca sancțiune în actele medievale românești. Cazul lucrării arhimandritului Andronic Popovici „Istoria Sfințelor Mănăstiri Neamț și Secu,” în *Buletin informativ al Simpozionului Național Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei*, vol. VI (2020).

starețul arăta că: „... spre mai bună dovadă a adevărului celor istorisite precum am mai zis și știința cum și în ce chip să făcea lucrările în vremile trecute începătoare de prin anii 6905 atât în cartea întâiu precum și în celelalte care unele în cuprinderea lor au puse în original și oareșicare înfricoșate blestemuri de cătră însuși ctitorii înzestrătorii monastirilor aceasta nicidecum am gândit cu cel mai suptire cuget cum că s-ar putea socoti de cineva că le a-și fi pus față pre acele înfricoșate blestemuri cu deosebit scopos rău precum răstălmăcește domnul Eleverie Mihailoviciu fiindcă unele dintre acestea mai sus sânt tipărite în anul 1857 în tipografia Sf(i)ntei monastiri Neamțului în *Istoria cea în scurt* a monastirilor acestora. Iară altele sânt publicate de preasf(i)nițitul episcop al Romanului Melhisedec în orașul București prin hronicele episcopilor Hușului și a Romanului în limba slavenească și moldovenească în anii 1869, 1874 și 1875”³³.

Și în acest caz, s-ar părea că Andronic Popovici avea dreptate. Dar lucrările la care se referă arhimandritul, reprezentau doar culegeri de documente ce urmau să aducă la cunoștința publicului anumite informații. Nu același misiune însă o avea și *Istoria* pentru mănăstirile Neamț și Secu.

Credem că acest lucru a fost foarte bine sesizat de către Elefterie Mihailevici. În primul rând acesta vorbește de faptul că nu este de acord că scrierea acestor *Istorii* ar fi fost îndemnul Mitropolitului Sofronie și a starețului Gherasim a mănăstirii Neamț și Secu ci publicarea în 1863 a calendarului lui Grigorii Musceleanul în care au fost aduse anumite jigniri față de Paisie Velickovski și alți stareți a mănăstirii Neamț³⁴. Și aici, credem că ar trebui să facem o concretizare. După noi, chiar dacă l-a și influențat tipăritura lui Grigorii Musceleanul pe Andronic Popovici, atunci, acest lucru credem că se referă la cea de a patra variantă, autorul având dreptate când se referă la anul 1857.

Totuși făcând analiza manuscrisului în continuare cenzorul va consemna: „În al treilea rând „autorul vorbește că a scris această carte și va scrie și ceea ce a fost ulterior chiar până în zilele în care noi trăim pentru mângâiere a tuturor fraților noștri întru Hristos ce au a locui și a se pocăi în aceste sfinte și dumnezeiești lăcașuri”. În realitate, autorul lucrării arată că cu ajutorul lui Dumnezeu va scrie și pentru anul 1864. Dar acest an coincide cu anul când guvernul român a ridicat problema privind proprietățile mănăstirești. Astfel scopul autorului nu este cel pe care îl prezintă în concluzii, dar este cel pe care îl exprimă prin aluzii și pe care îl urmărește pe tot parcursul textului „Istoriei” sale în prima sa carte, și în legătură cu care alege documentele. Deci, scopul acestei acțiuni este de a demonstra inalienabilitatea moșiilor mănăstirești.

---

³³ Popovici, *Istoria Sfințelor mănăstiri*, 81.

³⁴ ANARMf. 6v.-7.

În tot textul volumului unu al „Istoriei” se urmărește tendința autorului de a încerca să demonstreze că ocinile ce aparțin mănăstirii Neamț și Secu și a schiturilor sale, inclusiv cele din Basarabia, care au fost donate pentru veci în vederea pomenirii sufletelor celor care au făcut donațiile, precum și cele cumpărate din banii mănăstirești și întărite după mănăstiri de către foștii domni, constituie proprietatea veșnică, indestructibilă și de nedespărțit a numitelor mănăstiri și a schiturilor sale. Din aceste considerente autorul accentuează că: „cine va îndrăzni să atenteze la ocinile și moșiile mănăstirești, încalcă drepturile legale a ctitorilor și donatorilor și documentele întăritoare ale domnitorilor, asupra acelorora vor fi aruncate blestemuri și afurisenii în viața de acum și viața de apoi de către ctitori, donatori și domni”³⁵.

Și în acest caz, nu putem să nu fim de acort, cel puțin parțial, cu Elefterie Mihailevici fiindcă chiar dacă documentele folosite în lucrarea au fost preluate integral, deci împreună cu formularul diplomatic al blestemului, acestea într-adevăr creează impresia că sunt utilizate pentru a păstra intangibilitatea statutului pe care le aveau mănăstirile, inclusiv și averile acestora. Deci, respectivele reprezentau un fel de „preîntâmpinare” a acelor care vor atenta la mănăstiri și averi, în acest caz concret fiind vorba de guvern.

Și tocmai acest lucru a determinat Comitetul Spiritual de Cenzură să interzică tipărirea lucrării și permisiunea publicării acesteia după corectare și reducere a acelor locuri în care puternic se condamnă înstrăinarea proprietăților/moșiilor monahale sau modificarea ordinii administrative în mănăstiri fără discutarea motivelor care au determinat guvernul să întreprindă aceste măsuri (vezi anexa).

Cele expuse mai sus ne permit să facem o serie de concluzii. Cenzura ca instrument a societăților autoritare a avut două funcții esențiale: funcția polițienească și cea de modelare a opiniei publice în favoarea regimului, situație care este caracteristică și Imperiului Rus.

Basarabia, intrată în componența Imperiului Rus, a fost încadrată sistemului cenzorial țarist, la fel ca și în cazul celorlalte sectoare a economiei, culturii și vieții spirituale.

Cât privește lucrarea lui Andronic Popovici „Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu” volumul, nu a trecut cenzura țaristă, cel mai semnificativ în acest caz fiind însă cauza.

Deci lucrarea nu a fost respinsă din cauza că tratat un subiect ce se referea la un subiect ce se afla în afara hotarelor Imperiului Rus. Nu a constituit un impediment nici faptul legat de modul de scriere a lucrării, în sensul nerespectării de

---

³⁵ *Ibid.*, f. 8 v.- 9v.

către starețul de la mănăstirea Noul Neamț nici a normelor ortografice, nici a celor sintactice și nici a punctuație.

Cât de straniu nu ar fi dar nu a constituit un impediment pentru publicarea lucrării nici decretul din 22 februarie 1850 prin care printre altele cenzura urma să oprească publicarea ce conțin date cu referire la evenimente și personalități contemporane.

Răspunsul vine chiar din dispoziția Sfântului Sinod adresată proprietarului tipografiei unde urma să se publice lucrarea. Principalul impediment care a influențat blamarea și întoarcerea lucrării către autor a constat în faptul că aceasta conținea critici dure cu referire la guvern și la politica sa față de locașurile mănăstirești, fiind supus unor catalogări negative chiar și domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Lucrarea putea fi publicată doar: „după corectare și reducere a acelor locuri în care puternic se condamnă înstrăinarea proprietăților/moșiilor monahale sau modificarea ordinii administrative în mănăstiri fără discutarea motivelor care au determinat guvernul să întreprindă aceste măsuri”.

Evident putem să credem că această măsură a fost întreprinsă pentru a nu se ajunge la anumite tensiuni cu statul vecin România, care și așa nu erau din cele mai bune.

Credem totuși că motivul principal a fost altul și anume, criticarea guvernului și conducătorului statului vecin, prin recul putea să se răsfrângă și asupra imaginii guvernului, sistemului rus și a însăși persoanei țarului. Anume pentru a evita un astfel de rezultat lucrarea lui Andronic Popovici a fost oprită de la publicare.

ANEXA 1.**Вѣдомство православнаго исповѣданія, духовный цензурный комитетъ,
Санкт-Петербургъ, 23 декабря 1888 года, № 1346.**

Содержателю славянской типографіи въ г. Одессѣ Г-ну Хрисогелосу.

По опредѣленію Св. Синода изъясненному въ Указъ отъ 19 сего декабря 1888 г. за №5792 постановлено что представленная вами рукопись на молдавскомъ языкѣ подъ заглавіемъ: «Исторія Намецкаго монастыря» можетъ быть разрешена къ напечатанію не иначе какъ по исправленіи и по сокращеніи тѣхъ мѣстъ въ коихъ резко осуждается и отчужденіе монастырскихъ именій или видоизмененіе административнаго порядка въ нихъ безъ обсужденія причин побуждавшихъ къ тому правительству.

Канцелярія С. Петербургскаго духовнаго цензурнаго комитета уведомляя о состоявшемся опредѣленіи Св. Синода относительно вашей рукописи имѣетъ честь возвратить вамъ самую рукопись съ приложеніемъ копій съ отзывомъ лицъ разсматривавшихъ это сочиненіе.

Секретарь комитета Е. Ловять .

Traducere**Departamentul Confesiunii Ortodoxe, Comitetul Spiritual de Cenzură, Sanct-
Petersburg, 23 decembrie anul 1888, № 1346.**

Proprietarului tipografiei slave în or. Odessa D-nului Hrisoghelos.

Conform prevederii Sfântului Sinod, explicat prin Decretul din 19 decembrie 1888 cu №5792, s-a hotărât că prezentatul de dumneavoastră manuscris în limba moldovenească cu denumirea: „Istoria mănăstirii Neamț”, poate fi permis pentru tipărirea nu altfel decât după corectare și reducere a acelor locuri în care puternic se condamnă înstrăinarea proprietăților/moșiilor monahale sau modificarea ordinii administrative în mănăstiri fără discutarea motivelor care au determinat guvernul să întreprindă aceste măsuri.

Cancelaria comitetului spiritual de cenzură notificându-vă despre hotărârea luată de Sfântul Sinod referitor la manuscrisul Dumneavoastră are onoarea de a vă remite însuși manuscrisul atașarea copiilor recenziilor persoanelor ce au examinat această lucrare.

Secretarul comitetului E. Loveat.

(După: Arhimandrit Andronic Popovici, *Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu*, vol. I, Ed. Ion Gumenăi, Chișinău, Lexon-Prim, 2016, p. 80.)

Bibliografie:

Agenția Națională a Arhivelor Republicii Moldova, Fond 2219, inventar III, dosar 91.

Danilov, Maria. *Carte, cenzură și biblioteci în Basarabia. Inventarierea surselor.(secolul al XIX-lea începutul secolului al XX-lea)*. Chișinău: Tipografia Reclama, 2016.

Emilciuc, Andrei. „Cadrul legal al circulației cărților vest-europene în Imperiul Rus (1721-1917).” *Tyragetia*, vol. VI, Chișinău, nr. 2, (2012): 9-28.

Gumenâi, Ion, „Episcopia Chișinăului și Hotinului de la eparhie românească la eparhie româno-rusă (1812-1858)”, *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, Seria 19, Istorie, Tom XIX, (2020): 67-85.

(Popovici), Schiarhimandritul Andronic. *Aduceri aminte...* Chișinău: Editura Frăției misionare Ortodoxe “Sf. Ciprian”, 2002.

Popovici, Arhimandrit Andronic. *Istoria Sfintelor mănăstiri Neamț și Secu*. vol. I, ediție îngrijită de Ion Gumenâi, Chișinău: Lexon-Prim, 2016.

Жирков Г.В. *История цензуры в России XIX–XX века: Учебное пособие*. Москва: Аспект Пресс, 2001.

Карпук Д.А. «Духовная цензура в России во второй половине XIX в.(по материалам фонда Санкт-Петербургского духовного цензурного комитета)». *Христианское чтение*, № 2, (2015): 210-250;

Лемке М.К., *Эпоха цензурных реформ 1859-1865*. Санкт-Петербург: Изд. М. Пирожкова, 1904.

Патрушева Н.Г., *Цензор в государственной системе дореволюционной России (вторая половина XIX – начало XX века)*, Санкт-Петербург: «Северная звезда», 2011.

Сборник Постановлений и Распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год, Санкт-Петербург: Типография Морского Министерства, 1862.